

І. Ю. Антоненко

аспірантка кафедри практичної психології,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

**КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЮЧА ПРОГРАМА ЩОДО ФОРМУВАННЯ
МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ В СИСТЕМІ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ**

У статті представлено корекційно-розвиваючу програму щодо формування механізмів психологічного захисту в системі педагогічної взаємодії. Особлива увага приділяється таким її складовим, як просвіта, тренінг та психолого-педагогічне консультування.

Ключові слова: корекційно-розвиваюча програма, психологічний захист, педагогічна взаємодія.

Корекційно-розвиваюча програма — це заходи, направлені на виправлення недоліків психології або поведінки людини за допомогою спеціальних засобів психологічної дії. Психокорекції підлягають недоліки, які не мають органічної основи і не представляють таких стійких якостей, що формуються досить рано і у подальшому практично не змінюються [3, с. 7].

Основна відмінність психокорекції від дій, направлених на психологічний розвиток людини, в тому, що психокорекція має справу з вже сформованими якостями особистості або видами поведінки і направлена на їх “переробку”. Основна ж задача розвитку полягає в тому, щоб при відсутності або недостатньому розвитку сформувати в людини необхідні психологічні якості.

Корекційно-розвиваюча програма може бути складовою частиною навчально-виховного процесу і виступати як цілісне педагогічне явище, направлене на зміну особистості дитини, яка формується.

Просвітньо-корекційна діяльність у навчально-виховному процесі представляє собою єдиний процес емоційного, оперативного і змістовного характеру, який дає можливість коректувати не лише зовнішню сторону педагогічного процесу, а й внутрішні прояви кожного суб’єкта педагогічної взаємодії. Саме цій актуальній темі присвячено нашу статтю.

Основний зміст статті. За результатами дослідження механізмів психологічного захисту особистості можна дійти висновків, що найконструктивнішими механізмами психологічного захисту особистості і такими, що необхідно особливо розвивати і коригувати, виявилися механізми інтелектуалізації і сублимації, яка входить до складу інтелектуалізації. Конструктивний ефект дії цих захисних механізмів у переживанні відчуттів безпеки і вирішення проблеми (конфлікту). Особистість, що використовує інтелектуалізацію як основний психологічний захист, цілком здатна пояснити логічно (як собі, так і іншим) причини своєї негідної поведінки,

наприклад, брехні або зради. Результатом дії інтелектуальних процесів на емоційно-оцінні думки може бути цілковите виправдання своїх вчинків або пояснення їх псевдокористю своєї поведінки. Особистість, що має як основний захист інтелектуалізацію, не схильна до зовнішніх конфліктів і соціально цілком адаптована.

Також в шкалу інтелектуалізації включена і сублимація як механізм психологічного захисту, при якому витиснені бажання і гіпертрофовані відчуття компенсуються іншими, відповідними вищим соціальним цінностям особистості. Сублимація є однією з форм вищих видів психологічного захисту. Принципова особливість сублимації полягає, перш за все, в специфіці задіяних психологічних процесів, основною з яких є реалізація творчих здібностей — здібностей створення нового на матеріальному, ідеальному і соціальному рівнях життя. Сублимація переводить поведінку на складніші енерговитратні форми, результатом чого можуть стати різні плоди творчості: відкриття, винаходи, художні твори, соціальні дії і вчинки. Творча діяльність обов'язково супроводжується відчуттям задоволення і радості від самого процесу творчості.

Одна із специфічних характеристик сублимації полягає в можливості організації позитивно забарвлених, соціально очікуваних і схвалюваних форм діяльності. Очевидно, що сублимація є найефективнішим захистом, використання якого приводить до розвитку творчої особистості. Надалі, завдяки сублимації, людина може звільнитися від необхідності її використання в життєвих проблемах, оскільки у разі благополучного розвитку творчість сама по собі стає сенсом життя, суб'єкт якого вже не потребує психологічного захисту.

В результаті застосування сублимації особистість має можливість цілковитої самореалізації. Часте використання сублимації характеризує особистість, що саморозвивається, у якої є певний потенціал креативності. Гумор і альтруїзм також можуть бути різновидами сублимації, що діє в системі соціальних відносин. Застосування сублимації як психологічного захисту можливо за наявності творчих здібностей і таланту.

Даний захист розцінюється як здоровий засіб вирішення психологічних труднощів з двох причин:

- він сприяє конструктивній поведінці, корисній для групи;
- він розряджає імпульс замість того, щоб витратити величезну емоційну енергію на трансформацію його в що-небудь інше (або на протидію йому протилежно направленими силами, наприклад, запереченням або регресією).

Значні прогалини серед вчителів та батьків у просвітньому блоці відносно знань щодо формування психологічно здорової особистості дитини, а саме формування механізмів психологічного захисту особистості, можуть бути мотивацією для проведення просвітнього семінару.

З метою достатньої просвітньої підготовки учасників навчально-виховного процесу до формування механізмів психологічного захисту особистості в системі педагогічної взаємодії може бути організований семінар на тему: "Формування механізмів психологічного захисту в системі педаго-

гічної взаємодії”, який проводиться протягом трьох місяців. Його заняття проходять щотижня. Загальна тривалість семінару складатиме сорок вісім годин — дванадцять занять по чотири години кожне.

Тематичний зміст семінару може бути розкритий через такі теми:

1. Сучасні теоретичні та методологічні підходи до існування механізмів психологічного захисту у психології особистості.

2. Рівні організації психологічного захисту особистості в процесі педагогічної взаємодії.

3. Гуманізація і особистісна орієнтація навчально-виховного процесу як вирішальний фактор формування механізмів психологічного захисту в процесі психологічної взаємодії.

4. Проблеми адаптації особистості у навколишньому середовищі.

5. Внутрішні психологічні захисні механізми особистості.

6. Міжособистісні механізми психологічного захисту особистості.

7. Неконструктивні психологічні захисні механізми особистості.

8. Конструктивні механізми психологічного захисту особистості.

9. Методи індивідуальної та групової саморегуляції.

10. Дослідження механізмів психологічного захисту особистості в системі психологічної взаємодії.

11. Засідання “круглого столу” з обговорення проблеми формування механізмів психологічного захисту особистості в системі педагогічної взаємодії.

Це засідання може бути проведено для психологів, керівництва, творчих груп всіх експериментальних шкіл, і спільно з ними розроблено подальшу корекційну роботу у вигляді психолого-педагогічного тренінгу “Тренінг впевненості у собі”, який за зовнішньою видимою формою становить собою захід, що проводить будь-який учасник освітнього процесу з високим рівнем психологічної готовності до педагогічної взаємодії, пов’язаної з формуванням механізмів психологічного захисту особистості, та психолог з суб’єктами, не готовими до такого роду діяльності.

Запропонований психолого-педагогічний тренінг для педагогів та батьків дає можливість учасникам оцінити якість своєї поведінки в умовах педагогічної взаємодії, спрямованої на формування механізмів психологічного захисту особистості, в першу чергу, їх адаптивного характеру у поведінці: агресивного, невпевненого або впевненого.

Це психолого-педагогічний тренінг, розрахований на 16–20 годин (або два дні роботи). Він містить у собі всі методичні моменти, характерні для подібних тренінгів.

Ведучий тренінгу робить інформаційну заяву щодо поведінки та її характерних ознак. Ведучий повідомляє про права особистості, дотримання яких суттєво сприяє збереженню впевненості у собі. Далі пропонується учасникам висловитися, наскільки вони впевнені, і пригадати ситуації, коли вони були надто невпевненими, надто агресивними або впевненими.

Перша вправа, яку група буде освоювати для досягнення впевненості у собі, називається “Заїжджена платівка”.

Основний принцип вправи, аби впевнено заявити про себе, засвоїти один з найважливіших моментів: настирливо повторюйте те, чого ви хочете, знову і знову, не підвищуючи голосу, без гніву і роздратування.

Мета вправи не в тому, щоб навчити говорити одне й те саме, як заїжджена платівка, а щоб навчитися настирливості.

Після того, як учасники пропрацювали і обговорили “Заїжджену платівку”, ведучий пропонує гру в “Зоопарк”. Перед грою учасники обговорюють, які тварини відрізняються агресивною, асертивною, невпевненою поведінкою. Природно, що це дуже умовне розділення, але в процесі гри кожен учасник зможе побувати у всіх ролях.

Після “Зоопарку” ведучий переходить до наступної вправи, яка називається “Гра в туман”.

Використання “Гри в туман” дозволяє ослабити негативні реакції на критику, однаково комфортно переносити як негативні, так і позитивні зауваження і гасити ті емоційні зв’язки, які примушували вас раніше “вибухати” на критику або впадати в паніку.

У “Гри в туман” людина погоджується з претензіями, що пред’являються до неї, або направленою на неї критикою абсолютно природно і спокійно. При цьому може здійснюватися згода з правдою, згода у принципі, згода з дивним.

Вправа виконується по ланцюжку. Один використовує “гру в туман”, інший грає роль “критика-мерзотника”.

Після цього ведучий пропонує вправу “Вирвисся з кола” і вправу, при виконанні якої двоє учасників імітують зустріч на колоді і роблять спробу розійтись. Потім група переходить до виконання вправи “Негативні питання”.

Техніка “негативні питання” дозволяє одержати правдивий зворотний зв’язок від ваших опонентів. При використанні способу негативних розпитувань ви реагуєте на критику не запереченням помилки, не виправданням і не у відповідь критикою. Натомість ви розриваєте коло маніпуляцій, наполегливо і спокійно спонукаючи людей дати більше інформації про те, що ж ви все-таки не так зробили. Ви розпитуєте свого критика, що ж ще негативне він бачить у вас або у вашій поведінці. Ви поведіться так, немов предмет критики у принципі не може турбувати.

Використовуючи техніку негативних питань, ви спонукаєте людину зрештою чесно признатися, що ж ви все-таки не так зробили.

Завдання учасників: критик — критикує, відповідач — відповідає на критику негативними розпитуваннями. Критик спочатку зачіпає одяг, потім можна перейти на більш особистісні теми. Відповідач не повинен заперечувати критику, виправдовуватися, контратакувати. Вправа виконується в ланцюжку. Обговорення відбувається в процесі проглядання відеоматеріалу.

Після цього ведучий пропонує групі проекспериментувати з позитивними питаннями.

Парадоксально, але той, хто не може справитися з критикою, не в змозі справитися з компліментами. Коли невпевнену людину хвалять, він швид-

ко прагне змінити тему розмови. Це не скромність. Це дитяче уявлення про те, що інші люди мають право судити наші вчинки.

Техніка освоюється в парах із спостерігачами або по колу, або із зверненням до того, що сидить в центрі, до кожного з кола.

Перед цим проводиться бесіда про відмінність лестощів і комплімента. Техніка комплімента відпрацьовується разом з технікою “позитивні питання”.

Можна використати ще безліч вправ для даного тренінгу. По закінченні група обговорює, наскільки кожен засвоїв асертивність, учасники діляться своїми враженнями про тренінг і прощаються.

Приблизний перелік ситуацій, використовуваний в курсі психолого-педагогічного тренінгу щодо формування механізмів психологічного захисту в системі педагогічної взаємодії:

Найперша ситуація — це знайомство: “Дозвольте представитися...” Кожен висловлює після представлення себе причини, що спонукали його сісти в коло і перерахувати ті поведінкові реакції, які він хотів би у себе змінити.

1. Як чітко висловити свою наполегливу вимогу по відношенню до дитини.

2. Як виразити теплі відчуття, проявити м’яку впевненість по відношенню до учня, не образивши інших.

3. Як краще зосередити увагу дитини на предметі, що вивчається.

4. Як виступити перед аудиторією.

5. Як постояти за себе і не поступитися в суперечці людині з авторитарним, догматичним, підозрілим характером.

6. Як нейтралізувати дитячу агресивність.

7. Як проявити асертивність у спілкуванні з близькими людьми.

8. Як сказати батькам про свої невдачі і помилки.

9. Як запобігти конфлікту між дітьми.

10. Як бути, якщо склалося враження, що на вас ніхто не зважає.

11. Як, не привертаючи уваги інших, зробити зауваження дитині або поради їй щось.

12. Як вчасно вгледіти та розв’язати внутрішньо особистісний конфлікт дитини.

13. Як бути вимогливим до дитини і при цьому не принижувати її гідності.

Окрім цього списку, який жодною мірою не вичерпний, можуть бути (і це найцінніше) ситуації самих учасників.

Психолого-педагогічний тренінг для дітей “Вчимося спілкуватись” має свої особливості, основною метою якого є формування вмінь міжособистісного спілкування та здійснення процесу взаємодії і як результат формування конструктивних механізмів психологічного захисту в системі педагогічної взаємодії. Тренінг має форму занять, які складаються з вправ, що мають форму гри. Формально психолого-педагогічний тренінг поділено на 5 занять, зміст яких може мінятися, доповнюватися, повторюватися в залежності від результатів, які психолог і педагог відчуватимуть наприкінці кожного заняття.

Перше заняття.

Знайомство. На першому занятті визначена частина часу приділялася виробленню і прийняттю правил роботи в групі, знайомству з нормами групового спілкування (спілкування за принципом “тут і тепер”, принцип акцентування мови почуттів, принцип довірчого спілкування тощо).

Вправи: “Угадай, що намальовано”; “Міміка і жести”; “Іграшка”; “Робот”; “Розмова крізь скло”.

Заняття друге також складається з різних вправ: “Заморожений”, “Зоопарк”; “Пара”; “Зір крізь речі”.

Ці вправи необхідно проводити регулярно для того, щоб учасники звикли більш уважно ставитися до поведінки один одного.

Задача цих вправ: тенденція до розвитку точного розуміння поведінки, вміння пояснювати певні емоційні стани учасників педагогічної взаємодії тощо.

Заняття третє включає в себе вправи: “Дзеркало”; “Сліпий і поводитир”; “Позування”; “Однаковість думок”; “Тінь”.

Задача цих вправ: розвиток інтерактивного компонента, вплив проксемічних компонентів на поведінку.

Заняття четверте складається з таких вправ, як: “Зіпсований відеомагнітофон”; вправа з записками; “Комплімент”; “Враження”; “Незвична хода”; “Циферблат”.

Вправи дають багатий матеріал для обговорення, який можна використовувати в ході тренінгу, тому що для його виконання необхідне вміння швидко орієнтуватися в намірах, станах інших, погоджувати свої дії з діями інших тільки на основі аналізу невербальних проявів.

Головна задача цих вправ: розвиток уваги до індивідуальної поведінки.

Заняття п'яте містить у собі такі вправи: “Дискусія”; “Малюємо разом”; “Колона”; “Імпульс”.

Головна задача даних вправ: вплив невербальної поведінки на процеси взаємодії.

Отже, програма психолого-педагогічного тренінгу для дітей містить широке коло невербальних (а також універсального характеру) вправ, що виконуються як по двоє чоловік, так і всією групою. Вибір вправ здійснений відповідно до задач психолого-педагогічного тренінгу.

Основна частина колективу виявляє цікавість до психолого-педагогічного тренінгу: учасники збираються в точно призначений час, активно беруть участь у запропонованих вправах і наступних обговореннях. Проведення тренінгу не викликає в них внутрішнього опору, сприяє регуляції відносин за допомогою невербальної поведінки в емоційно-позитивну сторону [1]. У роботі тренінгової групи відбуваються значні зміни як у змістовному, так і в особистісному плані.

На останньому (підсумковому) занятті відзначається важливість і необхідність збагачення досвіду індивідуального бачення поведінки для процесів взаємодії.

Таким чином створюються умови, при яких відбуваються зміни уявлень учасників психолого-педагогічного тренінгу про типи взаємодії і способи

їхнього вираження задля формування механізмів психологічного захисту особистості.

Дія середовища на людину відбувається шляхом переходу зовнішніх відносин у внутрішні. Те, що людина сприймає у навколишньому середовищі, стає часткою її самої. Однак взаємодія людини і середовища може мати активний і пасивний характер, і лише в активному прояві відбувається взаємодія і протидія негативним, деструктивним впливам, активна інтеграція у здорові відносини. Психологічний захист особистості — це складна багаторівнева система механізмів, які повинні забезпечувати безпеку людини і формувати почуття захищеності. Закономірним для психологічного захисту особистості є те, що задоволення потреб особистості залежить від соціального оточення дитини, типу його виховання. Соціальне оточення ставить проблеми адаптації особистості, а значить, і блокує потреби у позитивному образі “Я”. Лише задоволення потреб через соціальну, в тому числі і педагогічну, взаємодію дає змогу відновленню та реалізації позитивного “Я”.

Ще необхідно розглянути останній блок корекційно-розвиваючої програми формування механізмів психологічного захисту особистості в системі педагогічної взаємодії, а саме психолого-педагогічне консультування вчителів та батьків. Консультативна діяльність — дуже важливий напрямок роботи школи. Консультації для вчителів та батьків можуть бути індивідуальними та груповими.

Психолого-педагогічне консультування походить з поняття про те, що за допомогою спеціально організованого процесу спілкування у вчителя, не готового до реалізації особистісно-орієнтованого навчання, можуть бути актуалізовані допоміжні сили та можливості, які, у свою чергу, можуть забезпечити відшукування нових можливостей з життєвої ситуації. Тому психолого-педагогічне консультування спробує відповісти на п'ять основних питань: 1) у чому суть процесу, який виникає між педагогом, який опинився у тяжкій професійній ситуації, та вчителем, психологом, який надає допомогу (консультантом); 2) які повинні бути особистісні риси, установки, знання та уміння консультанта; 3) які резерви, внутрішні сили клієнта можуть бути актуалізовані у процесі консультування; 4) які особливості накладає на процес консультування особлива ситуація, яка склалась у життєдіяльності педагога; 5) які саме прийоми та способи можуть бути застосовані консультантом у процесі допомоги.

Необхідно відзначити, що при консультації найбільша увага надається особистісним ресурсам вчителя: від досвідченості — надання значення не стільки знанням, які надає консультант клієнту під час консультації, скільки особливим взаємовідношенням між консультантом та клієнтом, які виявляють допоміжні можливості самостійного подолання труднощів останнім [2].

Психолого-педагогічне консультування за своїми задачами відноситься до психопрофілактичної роботи. Але між ними є велика різниця. Якщо профілактичну роботу ми починаємо тоді, коли педагогічна чи психологічна проблема ще не виникла і ми передбачаємо її як можливу, то консультацію — тоді, коли проблема наявна. Завдання педагога, психолога — допомогти вирішити цю проблему. Особливо важливе при цьому — це

визначити правдиву проблему та встановити причини, які її створили. Дуже часто, наприклад, вчитель приходить та просить допомоги йому у роботі з учнем, який характеризується ним звичайно негативно з точки зору успішності, або поведінки, або взаємовідносин з друзями та з ним, вчителем. На перший погляд, проблеми у дитині, з нею і необхідно працювати. Але з таким висновком не слід поспішати. Дуже часто проблема виникає в результаті спрямованих дій або стану самого педагога, проблема, насамперед, у ньому самому, а вже потім в учня.

Якщо вчитель під час консультування зрозумів причину своєї невдачі у роботі з учнем, тоді він вирішив свою проблему. Якщо він усвідомив причини проблеми, то скоріш за все по-іншому буде будувати свої взаємовідносини з дітьми та шукати індивідуальні підходи до кожного.

Досвід свідчить, що вчитель, незалежно від свого педагогічного досвіду, за консультацією звертається частіше над усе — з питанням “неуправляемості” окремих учнів, у яких бачить винуватців ускладнених взаємовідносин. Причину цих проблем та труднощів вони намагаються шукати у недоліках сімейного виховання, не піддаючи сумніву свої професійні уміння та особистісні якості. Але в багатьох випадках, зрозуміло, що вчителі не знають основних психологічних особливостей кожної дитини, тому не здатні знайти вірний підхід до неї.

Таким чином, психологічний зміст консультації у тому, щоб допомогти вчителю самостійно вирішити цю проблему. Тільки таким чином він зможе накопичувати досвід рішення подібних проблем у майбутньому.

У процесі консультування психолог та педагог намагаються вирішити чотири основні задачі:

По-перше, сформувати у вчителя здібність об’єктивізувати особливості свого характеру, діяльності та особливості тяжких для нього ситуацій. Побачити їх як би з боку та навчити вчителя аналізувати такі ситуації, продуктивно використовувати досвід своїх помилок.

По-друге, розширити діапазон можливих способів поведінки вчителя у складних для нього ситуаціях, так як стереотипність поведінки – це головне для вчителя у вирішенні професійних труднощів.

По-третє, необхідно допомогти вчителю добре усвідомити можливі проблеми відносно значимих для нього позицій, які складають для нього контролюючий розвиток дезактивних стереотипів діяльності.

По-четверте, дуже важливо сумісно з вчителем сформувати позитивну програму майбутнього, вийти на адекватні для його характеру засоби саморегуляції, види професійної діяльності, стиль педагогічної взаємодії.

Таким чином, психолого-педагогічна консультація — один з найважливіших видів корекційно-розвиваючої програми. Специфіка такого виду консультування у школі полягає в тому, що вона має відношення до вирішення головних завдань корекційно-розвиваючої програми — максимально сприяти формуванню механізмів психологічного розвитку особистості в системі психологічної взаємодії.

Виходячи з вищевикладеного можна дійти висновку, що всі корекційно-розвиваючі заходи спрямовані на розвиток конструктивних механізмів

психологічного захисту особистості і, як наслідок, зниження показників застосування дезорганізуючих та неконструктивних механізмів психологічного захисту особистості. Як результат, розглядаючи загальну тенденцію у контрольних результатах дослідження, можна впевнено говорити про позитивну динаміку формування механізмів психологічного захисту у дітей.

Література

1. Большаков В. Ю. Психотренинг : социодинамика, упражнения, игры / В. Ю. Большаков. — СПб., 1996. — 380 с.
2. Бочелюк В. Й. Формування психологічної готовності вчителя до особистісно-орієнтованого навчання : навчально-методичний посібник для шкільних психологів та викладачів ВНЗ / В. Й. Бочелюк, Л. В. Долинська. — К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 1999.
3. Осипова А. А. Общая психокоррекция : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. А. Осипова. — М. : ТЦ “Сфера”, 2005. — 512 с.

И. Ю. Антоненко

аспирантка кафедры практической психологии,
Классический частный университет, г. Запорожье

КОРРЕКЦИОННО-РАЗВИВАЮЩАЯ ПРОГРАММА ПО ФОРМИРОВАНИЮ МЕХАНИЗМОВ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ В СИСТЕМЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Резюме

В статье представлена коррекционно-развивающая программа по формированию механизмов психологической защиты в системе педагогического взаимодействия. Особое внимание уделяется таким ее составляющим, как просвещение, тренинг и психолого-педагогическое консультирование.

Ключевые слова: коррекционно-развивающая программа, психологическая защита, педагогическое взаимодействие.

I. Antonenko

postgraduate
Classical private university in Zaporozhje

CORRECTION-DEVELOPING PROGRAM ON FORMING OF MECHANISMS OF PSYCHOLOGICAL PROTECTION IN SYSTEM OF PEDAGOGICAL CO-OPERATION

Summary

This article presents the correction-developing program for developing mechanisms for the formation of psychological protection in the teaching interaction. Special attention is given to its components as education, training, psychological and educational counseling.

Key words: correctional-developing program, psychological protection, educational interaction.